

NOVÁ ATÉNSKÁ CHARTA 1998:

Zásady plánování měst vypracované Evropskou radou urbanistů (ECTP, European Council of Town Planners)

Tento dokument byl zadán a jeho návrh vypracován v období od poloviny r. 1995 do začátku r. 1998 národními sdruženími a institucemi plánovačů v jedenácti zemích EU (Belgie, Dánsko, Německo, Řecko, Francie, Irsko, Itálie, Nizozemí, Španělsko, Portugalsko a Spojené království), kteří se spojili a vytvořili Evropskou radu urbanistů.

Konečnou redakci dokumentu provedla skupina ve složení: Jed Griffiths, Charles Lambert (čestný prezident ECTP a předseda redakční rady), Flemming Thornaes a Alexander Tripodakis.

K vytvoření dokumentu významně přispěli svými cennými příspěvky dopisující členové ECTP (na Kypru, v Maďarsku, Polsku, ve Švýcarsku a v Turecku).

PŘEDMLUVA

- *Když ECTP připravovala tuto novou chartu, byla si vědoma dalekosáhlého*

vlivu Aténské charty z r. 1933, jejích strukturálních nedostatků, které se přenesly i do projektů, jež byly výsledkem její aplikace. Nová charta vyhovuje požadavkům nadcházejících dekád lépe. Středem politiky, kterou sleduje, je občan. Hlavní ideou je rozvoj měst jako kombinace různých společenských sil a aktivit klíčových aktérů včetně občanů. Dle názoru ECTP je třeba vytvořit nový rámec plánování měst, který by vyhověl kulturním a sociálním potřebám současné a budoucích generací.

- *V tomto měnícím se kontextu hraje rozhodující úlohu urbanista jako inteligentní a informovaný koordinátor a prostředník. V nové Chartě se praví, že klíčovým prvkem plánování měst by mělo být takové jejich uspořádání, které by optimálně vyhovovalo potřebám společnosti a kde by plánovač fungoval nikoliv jako velmistr rozvoje,*

ale jako ten, kdo jej umožňuje a usměrňuje. Při definování nové role měst by urbanisté měli udržovat dialog s partnery na místní, národní a evropské úrovni a integrovat získané poznatky a zkušenosti.

- *Z hlediska kontinuálního procesu plánování představuje Charta jen počáteční fázi. Z analýzy provedené v rámci vypracování této zprávy ECTP vyvodila stručný soubor zjištění a doporučení pro urbanisty, politiky a všechny další, kdož se zajímají o budoucnost evropských měst. Soubor doporučení je uveden v části 3. Tato doporučení mají být pravidelně revidována a každé čtyři roky má být vydána aktualizovaná verze dokumentu, v němž budou zachyceny v celoevropském měřítku veškeré změny ve struktuře a fungování systému plánování.*
- *Do plánování měst je angažováno mnoho agentur. Úkolem urbanisty je*

vnést do procesu plánování vizi budoucího obrazu města a života jeho obyvatel a inspirovat je k pozitivnímu přijetí této vize.

- Souhrnně lze říci, že účelem nové Charty je:
 - definovat současnou urbánní agendu (část I),
 - definovat úlohu plánování měst při implementaci této agendy (část II),
 - doporučit zásady pro plánování a tvorbu politiky rozvoje měst na všech úrovních (část III).

1. Současná urbánní agenda pro města a jejich prostředí

Úvod

1.1 Moderní evropská města jsou konfrontována s řadou problémů a tlaků, s nimiž se musí plánování vypořádat. V průběhu 90. let pomáhala urbánní agenda (program postupu řešení urbánních problémů) vytvářet řada zpráv Evropské komise (EC) spolu s konferencí Spojených národů Habitat II, která se konala v Istanbulu v červnu 1996. Ze zpráv EC byly nejvýznamnější:

- 1) Zelená zpráva/kniha o městském prostředí (1990).
- 2) Evropa 2000: perspektiva rozvoje území Společenství (1991).
- 3) Evropa 2000+ : Spolupráce při územním rozvoji Evropy (1994).
- 4) Evropská udržitelná města: zpráva skupiny expertů o městském prostředí (1996).
- 5) Perspektivy územního rozvoje Evropy (1997).
- 6) Směrování k urbánní agendě v EU (1997).

1.2 Poslední zpráva byla publikována jako sdělení Komise, se žádostí o komentář. Zpráva konstatovala potřebu specifitější strategie rozvoje evropských měst v kontextu s pravomocemi a politikami EU. Komise zamýšlí uspořádat v r. 1998 urbánní fórum, které by se problematikou podrobněji zabývalo a prosadilo pozitivní opatření.

1.3 Tyto zprávy vyvolaly řadu témat souvisejících s vytvářející se urbánní agendou. Zejména pak ukázaly potřebu jednat v těchto čtyřech klíčových oblastech:

- podpora konkurenceschopnosti a zaměstnanosti;
- podpora ekonomické a sociální soudržnosti;
- zlepšení dopravy a transevropských sítí (TENS, Trans-European Networks);
- podpora udržitelného rozvoje a kvality života.

1.4 Analýza urbánní agendy provedená ECTP je vysvětlena v následujících číslovaných odstavcích. Kromě odsouhlasení mnoha aspektů identifikovaných Evropskou komisí jako důležitých, obsahuje analýza řadu dalších relevantních aspektů.

Demografie a bydlení

1.5 Demografická struktura Evropy se za posledních 50 let změnila. Nebezpečí exploze porodnosti se sice podařilo zvládnout, ale počet domácností se značně zvýšil, a to vlivem řady souvisejících faktorů - stoupající rozvodovosti, uzavírání sňatků v pozdějším věku, více domácností tvořených jednou osobou, stárnutí populace a zvyšující se životní úroveň. Je třeba řešit řadu dalších otázek týkajících se rozmístění a složení nových domácností v Evropě, zejména ve vztahu k ochraně životního prostředí. Celkový obraz může zkusit mezinárodní migrace, zejména migrace v rámci Evropy, kde lze předpokládat, že s uvolňováním pracovního trhu bude narůstat. Kromě toho bude mít vliv i globální pohyb populace a hromadné cestování.

1.6 Přestože v mnoha evropských městech existují tradice a zkušenosti s poskytováním sociálního bydlení, je třeba ještě hodně udělat pro zajišťování bytů, vytváření pracovních míst, budování ubytoven pro bezdomovce, chudé, seniory, samozivitele a etnické menšiny. Tyto problémy jsou důležitou součástí plánování měst a představují velkou výzvu pro budoucnost.

Sociální problémy

1.7 Současně s demografickými změnami probíhala v evropských městech také radikální transformace sociálních struktur. Bylo zjištěno, že intenzita společenského života ve městech do značné míry závisí na diverzitě sociálních skupin, kterou lze vyjádřit věkem, příslušností k etniku nebo majetností. Na jedné straně čtvrti obydlené obyvatelstvem několika kultur, které se obecně vyskytují

ve starších městech, mohou zajistit sociální a ekonomickou životaschopnost.

Na druhé straně v některých městech, a často jen v některých jejich částech nebo čtvrtích, prokazatelně excitují příznaky zanedbanosti, chudoby a sociální vyřazenosti.

1.8 Zároveň se rapidně měnily i různé modely životního stylu a požadavky na bydlení, přičemž charakteristiky plánování a realizace bytové výstavby se mezi jednotlivými regiony značně liší; to je většinou způsobeno rozdíly kultury, životního stylu a podnebí. V rámci plánování je třeba řešit problémy udržitelnosti rozvoje ze sociálního hlediska, identifikovat tendence k diverzitě a pluralismu a citlivě reagovat na potřeby populace, která se diverzifikovala do více skupin. Plánování bude muset sehrát také svoji úlohu při snižování negativních účinků bezdomovectví, chudoby a zanedbanosti cestou koordinovaných strategií obnovy měst.

1.9 Poslední události, zejména Earth Summit v Rio de Janeiro a Habitat II v Istanbulu, potvrdily rostoucí význam a rozsah plánování měst ve vztahu k sociální soudržnosti. I když plánování se nemůže vypořádat se všemi problémy ovlivňujícími rozvoj měst, je třeba, aby urbanisté z praxe i výzkumu hledali radikální řešení, která by znamenala vytvoření nových modelů urbánních aktivit, vedoucích k uspokojení kulturních a sociálních požadavků dalších generací.

Kultura a vzdělání

1.10 V neustále se rozvíjející technicky vyspělé společnosti roste poptávka po zařízeních sloužících k rekreaci a využití volného času. Množství volného času Evropanů bude narůstat, počet pracovních hodin klesat a očekávaná délka života stoupat. Rekreace a cestovní ruch po evropských městech má stoupající tendenci, což je podmíněno mj. kulturním dědictvím. To vytváří obrovský tlak na kulturní památky a otevřené prostory uvnitř měst a jejich okolí.

1.11 Kulturní dědictví je klíčový prvek, který definuje a vymezuje vůči ostatním regionům světa evropskou kulturu a charakter. Pro většinu občanů a návštěvníků je charakter města dán kvalitou jeho budov a ploch mezi nimi. V mnoha městech došlo k tomu, že struktura měst a mnoho památek a cenných ploch bylo zničeno nevhodnou reorganizací prostoru, stavbou silnic a nekontrolovanou činností soukromých firem. V budoucnu

by mělo být podniknuto vše k záchraně kulturního dědictví, podporovány nejlepší programy k jejich uchování a propagace tohoto dědictví. Tyto akce spolu s vhodnou strategií prostorového rozvoje zásadním způsobem ovlivňují budoucí blahobyt těchto měst, jejich zvláštní charakter a identitu.

1.12 Vzdělávání se stane klíčovou komponentou rozvoje města, a to nejen tím, že odstraňuje negramotnost, ale spoluvytváří povědomí o historii a hrdost občanů na své město, jejich schopnost propagovat své město, uchovávat a předávat dál základní informace o něm, uvědomovat si svá občanská práva a povinnosti a naučit se je lépe uplatňovat ve veřejném životě a při spolurozhodování o rozvoji města.

Informační společnost

1.13 Revoluce v informačních a telekomunikačních technologiích výrazným způsobem ovlivňuje fungování měst. Lze očekávat další změny, které sníží celkovou potřebu cestování, změní charakter pracoviště a zvýší schopnost obyvatel získávat rychle informace a efektivně komunikovat. To pravděpodobně povede ke zlepšení systému vzdělávání, umožní a usnadní studium doma a dálkové studium. Nejradikálnějším účinkem z hlediska využití ploch bude eliminace potřeby velkých administrativních a provozních budov, což výrazně sníží poptávku po stavebních pozemcích ve městech a mohlo by usnadnit pestřejší rozvoj a sociální interakce.

1.14 Celkově lze předpokládat, že revoluce v informacích bude mít příznivý vliv na budoucí rozvoj měst. Nicméně bude nutná ochrana proti možným negativním jevům včetně sociální izolace a vyřazení v důsledku dělení na bohaté s bohatými zdroji informací a na chudé bez přístupu k informacím.

Životní prostředí

1.15 Udržitelný rozvoj se stal v posledních deseti letech klíčovým tématem plánování měst.

Všeobecně se uznává, že zásady udržitelného rozvoje je třeba učinit součástí plánování a rozvoje měst. Moderní města produkují značná kvanta odpadů a škodlivin, což má za následek zhoršování životního prostředí a kvality života. Požadavek udržitelného rozvoje měst je jednou z největších výzev, s níž budou urbanisté v 21. století konfron-

toováni. To kromě snížení obsahu škodlivin znamená ochranu kulturního dědictví, otevřených ploch, sítě zelených ploch a kulturní krajiny ve městech a v jejich okolí. Zachování biologické rozmanitosti je životně důležité ve městech stejně jako ve venkovských oblastech. Důležitou součástí plánování měst bude také šetrné využívání zdrojů energie. Nezbytnost řešit všechny tyto problémy byla konstatována na mezinárodní úrovni na Earth Summitu v r. 1992 a na konferenci Spojených národů Habitat II v r. 1996 a je obsažena také v cílech Kampaně za udržitelný rozvoj evropských měst.

Ekonomie

1.16 Ekonomické problémy měly vždy podstatný vliv na utváření měst. Ekonomická struktura EU prošla v posledních dvou desetiletích prudkými změnami, zejména dvěma hlubokými recesemi, které ovlivnily výrobu a služby ve veřejném i soukromém sektoru. Ekonomické aktivity se budou nadále odehrávat hlavně ve městech. Existuje zde však celá řada trendů, které by mohly ovlivnit budoucí plánování. Zásadní roli sehraje jistě hospodářský rozvoj v rámci partnerství mezi veřejným a soukromým sektorem a nadacemi, který se neobejde bez rigorózních a transparentních procedur a součinnosti kvalifikovaných odborníků včetně urbanistů.

1.17 Lze očekávat, že proces restrukturalizace ekonomiky bude mít prudký průběh. Na makroekonomické úrovni poroste v národním i na mezinárodním měřítku konkurence mezi městy, která budou usilovat o vytváření nových pracovních míst. Tyto procesy budou nepochybně stimulovány revolucí v telekomunikačních a informačních technologiích. Zároveň budou pokračovat změny v organizaci práce směrem k částečným pracovním úvazkům a krátkodobým pracovním smlouvám, které budou uzavírány se stále větším počtem lidí. V mezinárodním měřítku se projeví tendence ke zmenšování velikosti velkých podniků a snižování podílu živé práce, což způsobí rozsáhlou a dlouhodobou nezaměstnanost. To vše by mohlo vést k revizi kritérií rozmístění pracovních míst a ekonomických aktivit v urbánních strukturách.

1.18 Na mikroekonomické úrovni lze rovněž očekávat náhlý vzestup místních ekonomických aktivit, který se v celé Evropě již projevuje nárůstem počtu

malých a středně velkých podniků. Politický tlak na udržitelný rozvoj měst zvyšuje nároky na činnost místních činitelů veřejné správy i ostatních angažovaných sektorů, což ve svém důsledku zvýší životaschopnost měst a zlepší kvalitu života. Zkušenosti z posledního desetiletí ukazují, že plánování rozvoje obcí je spojeno s růstem ekonomické výkonnosti a s obnovou obcí. Se zrychlujícím se tempem změn vznikne v zájmu rychlé adaptace na nové podmínky potřeba průběžného monitorování a vyhodnocování globálních ekonomických změn a vývoje místních trhů.

Doprava

1.19 Evropská komise vydala v r. 1996 Zelenou zprávu/knihu o dopravě, nazvanou Dopravní infrastruktura a její úloha ve veřejné osobní dopravě v Evropě. Ze zprávy je zřejmé, že počet automobilů v Evropě a jejich využívání od 70. let stále prudce stoupá. Očekává se, že tento trend, který mj. souvisí se snahou zemí střední a východní Evropy dosáhnout západní úrovně, bude pokračovat nárůstem v příštích 25 letech až o 200 %. Účinky této revoluce se v dopravě projevují zejména znečištěním, dopravními zácpami, ohrožováním zdraví a využíváním neobnovitelných zdrojů. Silniční doprava je mimořádně náročná na prostor a životní prostředí ve městech. To se celkově projevuje rozšiřováním měst do okolí a vytvářením městských regionů. Přestože mobilita se zřejmě zvyšuje, dostupnost základních veřejně prospěšných zařízení a služeb pro znevýhodněné sektory se snižuje. V ulicích mnoha měst převládá provoz aut, která omezují chodce a cyklisty.

1.20 Současné trendy jsou neudržitelné a ohrožují kulturu a prostředí evropských historických měst. Plánování musí na tyto změny pozitivně reagovat, aby se zlepšila dopravní dostupnost a zároveň i kvalita životního prostředí. Implementace transevropských dopravních sítí (TENS) zlepší dopravní dostupnost měst, vytvoří ekonomické aktivity a zlepší pohyb osob a zboží mezi městy a regiony. Na místní úrovni hraje plánování dopravních sítí významnou roli z hlediska spojení využití ploch a plánování dopravy. Jsou potřebné další investice do nových forem dopravní infrastruktury, zejména do veřejné dopravy, do chodníků pro pěší a tras pro cyklisty. Občané by měli mít

daleko širší možnost výběru způsobů dopravy a přístupu k nim.

Možnost výběru z široké nabídky

1.21 V průběhu dalšího globálního rozvoje lze předpokládat, že občané budou mít ve 21. století větší možnost výběru z nabídky různých produktů, služeb a občanské vybavenosti. Je zřejmé, že nejsilnější sektory budou mít největší možnost výběru, např. výběru vhodného města pro sídlo své firmy na základě vlastních kritérií, a tím i možnost podstatnou měrou ovlivnit místní ekonomické prostředí a zaměstnanost obyvatel. V kontextu plánování ekonomických struktur města a podpory podnikatelských aktivit je třeba velmi pečlivě zvážit výhody zón se smíšeným využitím oproti tradičnímu pojetí spočívajícím v soustředění průmyslu do průmyslových zón a bydlení do obytných zón. Zde je třeba poznamenat, že pokud jde o využití ploch, lze na plochách se smíšeným využitím, které se vyskytují ve starších městech, očekávat pozitivní efekty diverzity vyplývající ze zvýšené společenské a ekonomické aktivity, tedy celkové zlepšení kvality života. Přesto však bude i nadále nutné, aby znečišťující a potenciálně nebezpečné aktivity byly izolovány a regulovány předpisy.

Bezpečnost a zdraví

1.22 I když v mezinárodních vztazích došlo k celkovému zlepšení, v některých evropských městech existují lokální ohniska napětí a občanských nepokojů. Lze doufat, že tyto problémy budou co nejdříve vyřešeny politickými prostředky. Rostou obavy ze stoupající zločinnosti v evropských městech, což do jisté míry souvisí s životními podmínkami v některých čtvrtích, společenskými strukturami a zdravím obyvatel. Jedná se o problémy, které lze řešit ve spolupráci urbanistů s jinými odborníky při plánování rozvoje měst s cílem zvýšení kvality bydlení, zlepšení dostupnosti zaměstnání, občanské vybavenosti a služeb a celkového zlepšení obytného prostředí.

Syntéza tvaru města a udržitelnost rozvoje

1.23 Při zvažování prostorových aspektů plánování, tvaru města a při diskusích o možném ideálním budoucím tvaru města je třeba vzít v úvahu všechny prvky. Při určení tvaru města vstupuje do hry řada problémů. Na jedné straně se jedná o problém střediskovosti, která znamená, že veřejně prospěšná zařízení

a služby jsou soustředěny okolo centrálního jádra. Na druhé straně je to problém rozptýlenosti nové zástavby od původního jádrového města směrem do okolního zázemí. Tyto problémy bude třeba řešit v nové generaci plánů rozvoje měst.

1.24 Při expanzi centrálního města často nejsou brány v úvahu problémy vzniklé v jeho předměstích a v přilehlých vnějších okrajových oblastech. V živelně expandujících městech vznikají problémy s rozptýlenou zástavbou zejména na subregionální úrovni. Tvar města vnitřně souvisí s charakterem města a jeho geniem loci. Subregionální plánování je nutné k zajištění hierarchie rozvoje města a k zajištění jasného funkčního vztahu mezi centrem města, předměstími a periferními oblastmi a napojenými městy v aglomeraci. V mnoha oblastech lze s výhodami využít při rozvoji koncepci clusterů měst. Lze tak vytvářet společenství měst propojených systémem kvalitní hromadné dopravy, z nichž každé má svou jasnou identitu a účel.

1.25 Koncepce města jako řady propojených obcí doplňuje vizi Evropské komise o udržitelném rozvoji města, při němž jsou v širokém záběru respektovány aspekty ochrany životního prostředí. Přehled problémů je podrobně popsán v publikaci *Europe's Environment: The Dobris Assessment* (European Environment Agency 1994) /Hodnocení životního prostředí Evropy na konferenci v Dobříši (Evropská agentura pro životního prostředí, 1994)/, které (hodnocení) vychází z analýzy 51 evropských měst. Bylo identifikováno 5 klíčových problémů - čistota ovzduší, hluk, doprava, kvalita a dostupnost bydlení, rozsah bytové výstavby, zelené plochy a otevřené prostory. Ačkoliv se tyto faktory mezi městy liší, magistráty mohou udělat mnoho pro udržitelný rozvoj tím, že zlepší místní podmínky a budou preferovat taková řešení, která budou znamenat snížení spotřeby energie a přírodních zdrojů a zvládnutí problémů odpadového hospodářství a ochrany čistoty ovzduší a vody.

1.26 Pro všeobecné pochopení těchto jevů místním obyvatelstvem a vývoj demokratičtějších postupů bude nezbytná lepší komunikace a větší participace občanů v rozhodovacím procesu. Vývoji metod zaangažování veřejnosti se v posledních 20 - 30 letech věnovali především urbanisté. V některých zemích se tyto metody staly nedílnou součástí plánovacích postupů a v budoucnu by

měly být aplikovány v širším měřítku. Místo důrazu na nařizující/normativní/předepisující/příkaznický způsob plánování je třeba spíše uplatňovat plánování jako proces, v němž jsou řešeny potřeby uživatelů města. Urbanistické plánování soustředěné na občana a řešení jeho životních potřeb je jádrem této Charty.

2. Úloha urbanistického plánování při implementaci agendy

Úvod

2.1 Praktické zkušenosti i výsledky výzkumu za posledních 60 let ukazují, že rozvoj měst neprobíhá ani náhodně, ani podle předem definovaných modelů, nýbrž spíše podle přísných zásad urbanistického plánování. Tyto zásady mohou být v průběhu času neměnné, nebo sledovat určité trendy. Dříve než se přijmou nové zásady, nebo než se naplánuje nová infrastruktura nebo změny v obrazu krajiny, nebo než se uskuteční nějaká opatření, jejichž efekt by mohl být povrchní, vždy by se to mělo důkladně zvážit ve světle starých, dosud platných zásad. Zásady urbanistického plánování lze rozdělit do dvou širokých kategorií:

- 1) Obecné zásady, které byly vyvinuty v minulosti a mají většinou univerzální platnost.
- 2) Nové zásady navrhované k implementaci ve 21. století.

V dalších odstavcích následuje diskuse těchto zásad. Jejich podrobný seznam není v žádném případě úplný, ale ECTP jej zde uvádí z důvodu stimulace širší diskuse.

Obecné zásady urbanistického plánování

2.2 Hodnocení účinků určité politiky nebo opatření je možné až po uplynutí dostatečně dlouhé doby a náprava případných chyb si často vyžádá celá desetiletí. Plánování je průběžný proces, v němž se za posledních 25 let uplatňovaly tendence k otevřenějšímu, širšímu projednávání navrhovaných plánů a rozvojových programů. Má-li být územní plánování účinné, musí být projednáváno na širší platformě. Plánovači potřebují získat kladnou odezvu občanských organizací a místních firem. V současné době je běžné monitorování a pravidelná revize územních plánů města. Informace jsou životně důležité. Jako základní nástroje plánování se stále více používají cíle a ukazatele jejich plnění,

kteří poskytují informace využitelné v procesu participace a v rozhodovacím procesu.

2.3 Při plánování rozvoje města je třeba brát vždy v úvahu územní prvky, ale i sociální strukturu a zdroje v oblasti. Z dalších faktorů je to reliéf terénu, podnebí a stávající a dřívější struktury využití ploch. Využití ploch zahrnuje mnoho prvků - pozemky, budovy, stromy, zalesněné plochy, vodní toky, dopravní síť, otevřené plochy, chodníky, kulturní a historické památky a územně správní hranice. Zvlášť důležitý je vztah města k jeho okolí - sem patří např. vymezení přílehlých venkovských rekreačních zón za hranicemi města.

2.4 Tyto faktory jsou zvlášť důležité pro stanovení tvaru a budoucí podoby města a jeho okolí. Vzhledem k růstu mobility a novým technologiím je koncept centrality stále aktuální. Život měst byl po celá staletí utvářen vztahy mezi určitými střediskovými místy a územím kolem nich. K náhlému ukončení tohoto procesu není žádný důvod zejména proto, že destabilizace některých tradičních center přesunem komerčních a ekonomických aktivit na periferii měla za následek oživení městských center. Mnoho faktorů ukazuje, že město budoucnosti nebude mít jedno, ale více center. Vznik těchto nových center vyžaduje pozornost urbanistů zejména v souvislosti s potřebou vytvořit v nich kvalitní životní prostředí. V tomto kontextu je třeba všude tam, kde je to možné, podporovat místo striktního jednorúčelového zónování smíšený rozvoj, který občanům umožní bydlet v blízkosti zaměstnání. Urbanisté a orgány veřejné správy by měli znovu promyslet a přehodnotit vhodnost těchto zón v územních plánech.

2.5 Města by měla být plánována ve vztahu k jejich celkové velikosti a funkci a s přihlédnutím k ekologickým kritériím a zásadám udržitelného rozvoje. Ekologické, sociální a ekonomické síly, které vstupují do hry, je třeba je hodnotit nikoliv jako samostatné entity, nýbrž ve strategické a globální perspektivě. Tento globální přístup, který je často součástí strategického hodnocení vlivu na životní prostředí (SEA, Strategic Environmental Appraisal), je jedním z hlavních principů udržitelného rozvoje. Aplikaci tohoto přístupu nestojí v cestě žádné technické překážky - až na nedostatek zdrojů relevantních informací. Moderní metody

zpracování dat umožňují analyzovat problematiku v celé její komplexnosti.

2.6 Města budou nepochybně i nadále motorem ekonomického rozvoje a budou ovlivňovat prosperitu okolních venkovských oblastí. Rozvojové cykly by měly být předmětem důkladného zkoumání vycházejícího z dlouhodobého pozorování a prognóz. Ukvapená opatření nebo rozhodnutí, ať už politického nebo ekonomického původu, jsou pochybného užítu. Podobně i netrpělivost při realizaci opatření nebo detailních projektů, které nemají potřebné technické oprávnění, nebo které vycházejí z chybného odhadu místních okolností včetně účasti místní obce, nakonec vede k nečinnosti nebo k omylům. Tyto chyby nevyhnutelně brzdí další postup a způsobují, že projekty zůstanou nedokončené. Plánování rozvoje města by tedy mělo zahrnovat přísný audit sociálních, ekologických a ekonomických problémů, s nimiž je obec konfrontována, a dále prognózu budoucích trendů, které by mohly tyto faktory ovlivnit.

2.7 V tomto kontextu by plánování mělo sloužit především veřejnému zájmu, který bývá někdy podceňován a často není správně pochopen. Plánování navíc musí často řešit střet zájmů a fungovat jako prostředník mezi různými klikami a skupinami. Někdy plánovači musí rozhodnout, které zájmy jsou legitimní a které irelevantní nebo ilegální. Ať už konflikty zůstanou v latentním stavu, nebo se projeví navenek, je třeba je řešit, což nevyhnutelně ovlivňuje plánování rozvoje města. Budoucí sociální, kulturní a estetický obraz města bude výsledkem komplexu sociálních a kulturních faktorů charakterizujících situaci všech obyvatel. Jedním ze základních požadavků plánování bude zapojit do rozvoje města různé aktéry, z nichž každý sleduje své vlastní priority. Problém spravedlnosti, společenská a ekologická zodpovědnost zůstanou nadále základní platformou, na níž bude proces plánování probíhat.

Nové žádoucí zásady navržené pro 21. století

2.8 Kromě výše uvedených existuje ještě řada nových zásad. Především je to lepší rozdělování urbánních zdrojů na základě spravedlnosti, místních potřeb a principu subsidiarity.

2.9 Mimořádně důležitá je lokalizace ploch do kategorií zastavěné plochy, chráněné krajinné oblasti, zelené zóny a rekreační oblasti. Výměna mezi těmito

oblastmi, která reflektuje historický vývoj města a různý charakter jeho částí, vede k novému vymezení města jako souboru městských sídlišť, které svým způsobem souvisí s pojmem identita občana. Otevřené plochy, městská zeleň a kulturní krajina jsou podstatnými prvky urbánní politiky, která se musí více zaměřit na vytvoření příjemného prostředí a zeleně ve městě. I když všeobecně platí, že zdevastované pozemky určené k novému rozvoji je vhodné rekultivovat a osázet zelení, nemělo by se to dělat na úkor sítě volných ploch. K rozhodování o případné změně využití zelených ploch ve městě a v okrajových oblastech města je třeba přistupovat citlivě.

Syntéza

2.10 Při implementaci agendy je v zájmu vypořádání se s tlaky na město a společnost třeba posílit kreativní úlohu urbanistického plánování. Plány mohou připravovat jen urbanisté, kteří jsou odborně na výši a zachovávají zásady etiky formulované v zájmu širších vrstev společnosti. Urbánní agenda tedy nevyhnutelně vyžaduje další odbornou výchovu dostatečného počtu plánovačů, na kterou by mělo být pamatováno při zajišťování zdrojů financování vzdělávacího systému.

2.11 Primární úlohou plánování je zajistit prostorový rámec pro budoucí management a rozvoj města. Odborný rozsah urbanistického plánování je však daleko širší a ve srovnání s jinými disciplínami ojedinělý. Často se také ocitá v ohnisku střetu zájmů různých skupin. Nejúčinněji funguje při identifikování problémů a tím, že napomáhá komunikaci mezi jednotlivými specialisty, vedením obce a zájmovými skupinami. Zprostředkuje, ovlivňuje nositele rozhodnutí a prosazuje varianty hodnocení. Jedná s kompetentními orgány v rámci schvalovacího řízení, které následuje po veřejném projednání plánu nebo programu.

2.12 V Chartě pro urbanisty v Evropě, vydané ECTP (Amsterdam, listopad 1986) a v doplňcích k Chartě (Štrasburk, prosinec 1988) je činnost urbanisty charakterizována následovně:

„Ať už se jedná o urbanistu s vlastní firmou, nebo pracujícího na základě smlouvy, nebo zaměstnance, tedy urbanistu nezávisle nebo závisle činného v praxi nebo výzkumu, ve veřejném nebo soukromém sektoru, jeho činnost je dána kombinací všech, nebo jen některých z následujících činností:

- identifikovat současné a budoucí potřeby obce a upozorňovat na příležitosti, účinky, omezení a důsledky akcí či opatření,
- s přihlédnutím k výsledkům výzkumu navrhovat politiky a plány, jimiž by byly iniciovány, regulovány, přijaty, právně umožněny a implementovány zamýšlené změny,
- navrhovat koncepty politik a plánů územního rozvoje,
- vést jednání směrem k realizaci navržených politik a plánů,
- kontinuálně vést, kontrolovat a implementovat tyto politiky a plány v souladu s měnícími se potřebami a příležitostmi,
- vyhodnocovat a monitorovat účinky a důsledky nastalých aktuálních změn,
- dávat náměty výzkumu a zajišťovat programy školení.

2.13 Souhrnně lze tedy říci, že ECTP má za to, že plánovači nesou odpovědnost a hrají výraznou a nepostradatelnou úlohu při zavádění nové urbanistické agendy a jejích specifických dlouhodobých cílů. Budoucí životaschopnost a blahobyt měst závisí na této směsi technického know-how, kreativity a schopnosti koordinovat činnosti ve spolupráci s jinými profesemi, politiky a městem jako celkem. Rozvoj měst 21. století už nebude určován územním plánem do té míry, jako tomu bylo v minulosti, ale spíše bude výsledkem procesu jednání, jehož účelem bude prospěch a blaho občanů. Jedná se o proces, který by měl být otevřený a přístupný všem občanům.

3. Uspokojování potřeb města zítřka a očekávání občanů

- Při rozhodování o kontinuálních změnách a obnově a při jejich realizaci, ale i při vytváření městských oblastí by se mělo vycházet z podrobné znalosti situace a z nahromaděných zkušeností. Na základě analýzy, která je součástí této zprávy, vypracovala Evropská rada urbanistů limitovaný soubor závěrů určený široké veřejnosti včetně politiků, plánovačů a všech zájemců, jejichž činnost souvisí s budoucností měst.
- Níže uvedené závěry a doporučení mají univerzální charakter, i když respektují velkou různorodost a komplexnost evropských měst. Uznávají permanentní prvky, které ovlivňují urbanistické

plánování, jako např. čas, složitost, hranice a problémy centrality a prostorové organizace. Důležitost strategického plánování a prostorovou dimenzi nelze podcenit, neboť z nich vyplývají souvislosti důležité pro vytvoření vize budoucího obrazu města a jeho zasazení do subregionálních a regionálního kontextu.

- V závěrech je akceptována životní důležitost zásad udržitelného rozvoje jako součásti plánovacího procesu. Začlenění těchto zásad bylo inspirováno definicí paní Brundtlandové „zajištění potřeb současné generace, aniž by to ohrozilo schopnost budoucích generací postarat se o zajištění svých potřeb“. Tato definice byla odsouhlasena ECTP, protože doplňuje pojem účasti občanů obsažený v této Chartě.
- Z textu charty je především zřejmá snaha učinit občana středem plánování a tvorby politiky.
- Národní organizace zabývající se urbanistickým plánováním mohou seznam dle vlastního uvážení doplnit o vlastní zásady a doporučení, které by lépe vyhovovaly místním podmínkám.
- Charta má být monitorována a vždy po čtyřech letech aktualizována. Závěry/zjištění budou diskutovány na konferencích, které se budou konat v Aténách.

Deset souborů doporučení

3.1 Město pro všechny

Příliv nových přistěhovalců do mnoha evropských měst, původně jen z okolních přilehlých oblastí, ale nyní již i z jiných států Evropy a jiných světadílů může mít v některých případech za následek narušení existujících sociálních struktur. Chudoba měst, zjištěná účinky posledních ekonomických recesí, je příčinou i důsledkem zhoršující se sociální soudržnosti. V různém stupni se projevuje rasismus, kriminalita, vyřazení ze společnosti a občanské konflikty. Politici a plánovači by si měli být zvláště vědomi problémů znevýhodněných, finančně nezabezpečených skupin ve společnosti, které nemají žádné vlastní zastoupení. Politika urbanistického plánování by měla řešit specifické potřeby těchto sektorů společnosti.

Všechny skupiny - včetně nových přistěhovalců - by měly být cestou plánování rozvoje a sociálně ekonomických

opatření začleněny do sociálního, ekonomického a kulturního života města.

Plánovací proces by měl vyžadovat spolupráci a angažování veřejnosti na lokální úrovni, stimulovat zájem veřejnosti o plánování a zlepšení sociálních a ekonomických podmínek.

Pokud mají být při plánování a realizace rozvoje města naplněny všechny potřeby a aspirace všech sociálních skupin, pak všechny skupiny musí být přivedeny do procesu definování těchto potřeb a aspirací včetně fyzického zapojení do života obce.

3.2 Skutečné zapojení

Stupeň participace občanů na záležitostech města se mezi jednotlivými městy Evropy značně liší. V některých zemích je participace vysoce rozvinutá, zatímco v jiných je inhibována strukturou demokratického zastoupení, které je velmi často velmi centralizované. Vyjádření práv, potřeb a přání občanů, zejména ve vztahu k problémům všedního dne a ke kvalitě životního prostředí, se nemůže realizovat pouze systémem volených reprezentantů na lokální a centrální úrovni. Pokud jde o tyto záležitosti, je vláda často příliš vzdálená obyvatelstvu.

Plánování rozvoje města by mělo být hierarchicky restrukturováno tak, aby bylo pro občany přístupnější. Princip subsidiarity by měl být přísně uplatňován v přidělování fondů a ve veřejné správě.

Nové formy participace by měly být uplatňovány na nejnižší možné úrovni, aby umožnily podporu/posílení/zmocnění a povzbudily aktivní účast občanů na rozhodnutích týkajících se plánování.

Místní společenské a kulturní zařízení a instituce by měly být povzbuzeny k tomu, aby usnadnily kontakty a komunikaci lidí.

3.3 Kontakt mezi lidmi

Zvýšená koncentrace obyvatelstva v městských centrech vedla ke ztrátě lidského měřítka a k erozi sociálních i hmotných struktur. Denní život občana se stal uniformovanějším, zatímco izolace, pasivita a indiferentnost vůči kolektivním cílům a společenským iniciativám se stala běžným jevem. Zvyšování hustoty se projevilo ztrátou volných ploch, parků, náměstí a společenských budov, které slouží setkávání lidí. Osobní tvořivost a příležitost k vyjádření vlastního názoru byla těmito procesy rovněž potlačena.

Hierarchická struktura plánování by měla být vyjádřena na územní, společenské a správní úrovni. Menší jednotky této

struktury, např. obytný blok, část obytného celku nebo čtvrt, by měly hrát klíčovou roli při vytváření rámce pro lidský kontakt a umožnit účast veřejnosti v řízení plánu rozvoje města. V kontextu místních akcí může vzniknout též potřeba simultánní intervence nebo participace na celoměstské úrovni.

Měly by být znovu vytvořeny veřejné plochy a prostory a stát se opět místem, kde by se rozvíjel smysl pro společenství, společenské aktivity a vitalita. Mělo by se usilovat o zachování a obnovu sítě otevřených ploch, parků a rekreačních ploch uvnitř měst. Nové využití zanedbaných pozemků a opuštěných budov by se mělo realizovat v rámci vytváření veřejných ploch a prostor. Zejména opuštěné objekty, jako např. bývalé továrny a kasárna, by měly být obnoveny k plnění společenských a sociálních funkcí.

3.4 Kontinuita charakteru

Městské prostředí hraje už tradičně klíčovou roli ve vzdělávání a kulturním životě občanů. V průběhu staletí se vytvořilo pojetí města jako motoru civilizace, což je patrné i na vzhledu a charakteru historických měst. Účinky moderní intenzivní urbanizace bohužel narušily kulturní integritu města, degradovaly jeho estetický vzhled a poškodily kontinuitu urbaní struktury.

Urbanistické plánování má specifickou roli v tom, že zajišťuje vyšší kvalitu projektů, které pak respektují charakter města a nepotlačují kreativitu v architektuře ani uspořádání ploch mezi budovami.

Plánování by mělo být vedeno snahou udržet tradiční prvky a identitu městského prostředí včetně budov, historických čtvrtí, otevřených a zelených ploch. Tyto prvky by měly být při dodržování zásad urbanistického plánování zabudovány do souvislých sítí.

Pro budoucnost by urbanistické plánování mělo posilovat a dále rozvíjet stavební tradice, které určitému městu nebo regionu propůjčují jeho výrazný charakter a identitu. Architektura a plánování budov by měly brát v úvahu celé město i jeho okolí. Navržená řešení by měla být založena na vizuálním, kulturním, funkčním a historickém hodnocení oblasti a jejich vlastností. Plánování by mělo iniciovat tento proces, který by měl zahrnovat plnou a otevřenou participaci místní komunity. Mělo by zahrnovat dialog mezi urbanisty a dalšími odborníky, zvláště autorským dozorem

architektů, inženýrů a architektů-krajinářů, ekology, ekonomů, sociologů, umělců a jinými skupinami odborníků.

3.5 Užitek z nové technologie

Univerzální rozvoj informačních technologií silně ovlivňuje sociální změny a budoucí strukturu města včetně používání dopravního systému. Nicméně osobní kontakty, které nemohou být nahrazeny elektronickou komunikací, si nadále podřídí svůj význam. Informační technologie však zlepšují a rozšiřují možnosti komunikace. Ovlivňují kladně také demokratické procesy tím, že poskytují informace těm, kdo k nim do té doby neměli přístup. Za předpokladu rovného přístupu ke zdrojům potenciálně umožňují občanům angažovat se v řízení města. Menší jednotky informační sítě by měly hrát klíčovou roli při vytváření podmínek pro lidský kontakt, jenž je základní složkou kulturní identity a sociální soudržnosti. Nové technologie mohou také všem občanům umožnit zaměřit se na témata společného zájmu - ať už v rámci celého města, nebo čtvrti, kde žijí.

Plánování by mělo povzbudit optimální využívání informačních technologií, které by měly být dostupné pro všechny občany stejně, aby tak bylo docíleno maximálního efektu ve prospěch občanů.

Plánovači by měli prozkoumat možnosti decentralizace aktivit s ohledem na nové technologie a přitom neztrácet ze zřetele vizi rozvoje polycentrického a polyfunkčního města při plné angažovanosti místní komunity v procesu rozvoje. Měla by být stimulována desagregace/fragmentace aktivit v místě a v čase.

3.6 Aspekty životního prostředí

Zásady udržitelného rozvoje by měly být základem plánování města, kde občan je v centru plánovacího procesu. Zvyšování počtu obyvatel města a potřeba rovného přístupu ke zdrojům činí požadavek udržitelného rozvoje nezbytným. Tento proces by měl zahrnovat biodiverzitu a vztah mezi člověkem a přírodou, zachování zdrojů (včetně půdy) a sociálních a ekonomických atributů. Město by mělo být považováno za ekosystém s inputy a outputy a rozvoj by měl být řízen tak, aby zdroje byly využívány udržitelným způsobem. Řada témat, jmenovitě odpadové hospodářství, využívání energie, doprava a biologická rozmanitost proto musí být považována za součást procesu plánování města.

Všechny plány by měly vycházet ze zásad udržitelného rozvoje. Hodnocení vlivu na životní prostředí by mělo být nedílnou součástí plánů a mělo by navazovat na proces participace veřejnosti.

Plánování by mělo podporovat:

- zachování neobnovitelných zdrojů,
- šetření energií a technologie čištění,
- snižování znečištění,
- eliminaci odpadů nebo snížení jejich produkovaného objemu a recyklaci,
- pružnost rozhodování při podpoře místních obcí,
- obdělávání půdy jakožto neobnovitelného zdroje a regenerace zdevastovaných ploch.

Do procesu rozhodování o rozvoji by měla být zakomponována zásada prevalence, aby se zabránilo zbytečnému plýtvání neobnovitelnými zdroji.

Zachování rozmanitosti rostlinných a živočišných druhů musí být podstatnou součástí plánování, které by mělo usilovat o zachování systému ekologické stability pomocí sítě zelených koridorů ve městě. Zvláštní pozornost je třeba věnovat péči o okrajové oblasti města.

3.7 Ekonomické aktivity

Urbanistické plánování se tradičně zabývá především využitím ploch a hmotným tvarem měst, ale teprve v druhé řadě problémy ekonomického a sociálního rozvoje. Nyní dochází ke změně tohoto důrazu směrem k podpoře integrovaného přístupu regenerace měst, který kombinuje územní aspekty se sociálním inženýrstvím a s oživením ekonomiky. Jeho nezbytnou součástí je zaměstnanost, ale zároveň je třeba zajistit rovný přístup všech občanů k zařízením/vybavenosti a službám ve městě. Počítá se s tím, že v rámci partnerství mezi veřejným a soukromým sektorem mohou oba sektory získat takové balíky rozvojových akcí, že z toho budou mít všichni občané maximální užitek.

Zaměstnanost a výroba částečně závisí na politice rozvoje města a na celkovém vlivu města. Plánování města spolupůsobí na vytváření příznivých podmínek pro ekonomické fungování soukromého sektoru a firem. Města si navzájem konkurují a konkurenceschopnost města je dána úrovní jeho kultury, vědy a výzkumu, kvalitou života a dalšími tradičními charakteristikami, jako např. strukturou průmyslu, dopravními systémy a systémem plnění rozpočtu města z místních daní a řízením města. Strategie řízení mēs-

ta může ovlivnit ekonomický rozvoj, vztahy mezi sousedními městy a kombinaci jejich zdrojů. Může rovněž vytvářet podmínky pro fungování realitních kanceláří a finančních institucí. Může též napomoci při vytváření partnerství k realizaci iniciativ s využitím tržních příležitostí a veřejných akcí. Existuje potřeba důsledného financování správy měst v Evropě, neboť plánování měst poskytuje pozitivní rámec pro investice a hospodářskou aktivitu.

V tomto ohledu je kvalita města sama o sobě zdrojem, který zpětně kladně ovlivňuje hospodářskou prosperitu města. Kvalita plánování a projektování v historických centrech a nových oblastech měst, ale i kulturní obraz města prezentovaný navenek, jsou stejně důležité jako ochrana kulturního dědictví a životního prostředí.

Nezaměstnanost, chudobu a sociální segregaci je třeba zvládnout integrovaným přístupem k plánování, který by zahrnoval ekonomické, sociální a ekologické aspekty. Plánování by mělo stimulovat partnerství a iniciativy směřující k vytvoření více pracovních míst a malých podniků a podporou vzdělávání a školení zvyšovat kvalifikaci pracovní síly.

Tržní síly by měly být směřovány k udržení nezbytné úrovně veřejných investic ve městě a k tomu, aby kapacity soukromého sektoru včetně účasti na financování, mohly být využity pro rozvoj města. Návrh investovaných fondů by každopádně měla být na dobré úrovni.

Plánování by mělo stimulovat rozvoj malých podniků, a tím i nabídku pracovních míst. Zároveň by mělo posílit ekonomickou základnu města.

3.8 Doprava a dopravní dostupnost

Nadměrné používání automobilů se v posledních letech stalo pohromou pro život ve většině městských center a pro jejich fungování. Snížilo se využívání veřejné dopravy a impozantní dopravní stavby postavené v zájmu zvýšení propustnosti komunikací zhoršily životní prostředí a rozdělily mnoho vnitřních městských částí a obytných celků. Zkušenosti ukazují, že lepší informovaností veřejnosti a experimentálními programy lze získat souhlas obyvatel s novou politikou dopravy, která bude kombinací managementu dopravy, zlepšení veřejné dopravy, budování dalších chodníků a stezek pro chodce a cyklisty, což bude spojeno se sekundárním efektem zlepšení životního prostředí v městech a zvláště v jejich centrech.

Cílem je vytvořit pohodlnější a vhodnější systém dopravy, který by byl plně integrovaný se strategií využití půdy a dostupný pro všechny občany.

Ke zlepšení dopravní obslužnosti je třeba, aby plánovači nepovažovali využití ploch a plánování dopravy za dvě oddělené funkce. Potřeba dopravy obyvatel do práce by měla být snížena uvážlivou lokalizací a intenzitou pracovních aktivit a podporou smíšeného využití oblastí spolu s rozvojem efektivních přestupních stanic. Mělo by být stimulováno používání ukazatelů dopravní dostupnosti, které umožňují posoudit, nakolik se daří plnit stanovené cíle.

Soukromá automobilová doprava by měla být omezována cenovou politikou a zákazy parkování. Koordinovaným plánováním sběrných oblastí by se zlepšily možnosti rozvoje veřejné dopravy, chodníků pro pěší a stezek pro cyklisty. Občané by měli mít větší možnost výběru způsobů a prostředků dopravy.

Nové investice by měly být směřovány především do ekologicky šetrných dopravních systémů s efektem snížení spotřeby fosilních paliv, emisí a jiných škodlivin.

3.9 Pestrost a různorodost

Je nabitelní, že urbanistické plánování nemůže regulovat všechno, a není to ani jeho účelem. Nicméně v mnoha městech byly striktním zónováním vytvořeny jednotvárné modely využití ploch, což narušilo kontinuitu a různorodost života ve městě. Plán města a jeho vývoj byl zdeformován, protože plánovací proces ignoroval základní charakteristiky oblasti. To způsobilo zmenšení pestrosti života ve městě. Na stálý vývoj nových požadavků by plánování mělo reagovat tím, že plně využije stávající struktury města.

Plánování měst by mělo sledovat obecný cíl upustit od monofunkčních rozsáhlých zón s monofunkčním využitím pozemků, s výjimkou případů využití ploch v zájmu ochrany zdraví a bezpečnosti.

V zájmu zpestření a oživení struktury města je třeba podporovat zásadu smíšeného využití, zejména v centru. Obytné, výrobní a jiné kompatibilní zóny by měly být v těsné časové a územní návaznosti, aby se snížila nutnost cestování, šetřilo energií a snížilo znečištění.

K naplnění potřeb všech skupin občanů by měla být dispozici široká nabídka dostupného bydlení. Projektování moderních typů domů by mělo být vedeno snahou o dosažení energetických úspor mj. za-

teplením. V zájmu snížení stavebních nákladů a zlepšení finanční dostupnosti bytové výstavby by měly být využívány moderní stavební technologie a materiály.

Plánováním by měl být zajištěn uspokojivý rámec k tomu, aby si občané mohli vybrat, pokud jde o zaměstnání, bydlení, dopravu a trávení volného času tak, aby se trvale zvyšoval jejich blahobyt.

3.10 Zdraví a bezpečnost

Problémy ochrany zdraví a bezpečnosti jsou ve městech, kde je velká hustota obyvatelstva a koncentrace aktivit, záležitostí prvořadé důležitosti. To souvisí se třemi faktory - s vojenskými akcemi, s přírodními katastrofami a s ohrožením sociálními konflikty, občanskými nepokoji nebo kriminalitou. Chudoba a špatný zdravotní stav jsou často součástí devastáční a dehumanizační vývojové spirály, která postihuje některé klíčové části měst po celé Evropě.

Měla by být podporována a prosazována koncepce nevojových/neválečných městských zón, která by pak byla součástí mezinárodních dohod.

Opatření na ochranu před přírodními katastrofami by měla být zakomponována do plánování a administrace rozvoje měst na všech úrovních.

Plánováním by měla být podporována opatření proti příčinám sociálních nepokojů a zločinnosti ve městech. Plánování by mělo napomoci znovuvytváření smyslu pro prosperitu města i společnosti a zvyšovat úroveň osobní bezpečnosti ve městech.

Plánování by mělo v souladu s normami Světové zdravotnické organizace podporovat realizaci „zdravých měst“ a napomáhat jí, a to přímo zvyšováním kvality bytů a zlepšováním životního prostředí a nepřímo snižováním koncentrace škodlivin a zachováním neobnovitelných zdrojů.

březen 1998